

կենդանութեանը աստեղ թելք արձան պիտի կանգնէ:

Եւրէ Հունգարիոյ դաւաճապետութեանց սահմանները փոփոխուեցան եւ նոր կարգադրութիւններ եղան, Սիմայեան հինգ տասնական իրաւունք ունեցող քաղաքներու, այսինքն Կլաւդեպոլիսի, Հայաքարաքի, Ջըլահի, Գոլոսի եւ Սեգի դաւաճապետ անուանուելու որոշուած էր կառավարութեանը, այնպէս որ այն անունուն ներքին գործոց պաշտօնային այս քաղաքներն ընտանեկան խօսակցութեան մէջ «Սիմայեան կոմսութիւն» կ'անուանէր: Սակայն ինքնորջ պաշտօնէն չամստութեամբ հրաժարեցաւ, եւ իւր միտութեանց աւելի համապատասխանող ատենական պաշտօնն առաւ:

Իւր ատենակալութեան նախագահ իւր անհամեմատ արգարտութեան հետ ընկերացուցած էր հիմնական գիտութիւն, անձնանուէր փորձունեութիւն եւ շրջակայաց ու խոհեմ կառավարութիւն, որով դատարական պաշտօնին մեծ պատիւ բրաւ: Ասոր յայտնի վկայ է Պարոն Կարոյու Արոր՝ Մարոշվաշաշէլի վճռատու ատենին փառքի նախագահ, որ Սիմայեանին վրայ մեծ դրօշման էր եւ մեծարանք կը խաբար: Ատենակալութեան պաշտօնէն հրաժարիլէն ետեւ՝ Հայաքարաքը զինք 1877ին եօթներորդ անգամ տերութեան ժողովոյն պատգամաւոր ընտրեց, եւ 1879ին Հայ կաթողիկոսայ եկեղեցական վարչութեան հոգաբարձու անուանուեցաւ: Ասկէ ետքն իւր գլխաւոր ջանքն եղաւ Հայ եկեղեցւոյ ու դպրոցաց յառաջացումը: Վասն զի ալ արժանեց եւ զոհորութեամբ ինք հրապարակական կեանքէն եւ քաղաքային իրողութիւններէ հրաժարելով առանձնացաւ, յանձնելով մանաւանդ այս վերջին իւր փեսային եւ պատգամաւորութեան մէջ իրեն յաջորդին Տ՝ Անտոն Մոնարեանին, — որ մեր մէջ երեւելի մատենագիր եւ առաջնգար պատգամաւորներէն մէկ է:

Ճանաչող ազգայնոց ծանօթացընել այնպիսի անձի մը հրապարակական կենաց ընթացքին ամենէն նշանաւոր կէտերն, որ ամենէն սիրուած է եւ իւր մեծ արժանիքն ամեն Հունգարահայոյն ծանօթ է: Մեզի կը մնայ արտասիրանից ազգայնոց հետ լսել միշտ, Ընդ երկար կեցցէ, եւ ապա վերստին ծաղիկ յերկին:

Կեդրա-Հայաքարաք:

Ա. ՓՈԹԱՍ

ՍԱՏԵՆԱԽՈՍԱԿԱՆ

Փր. Միլլէրի Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes հուսման թիւթիւն մէջ (Բ. Տարի 1888, 3 հետք, էջ 259—262.) գրած հետեւեալ յօդուածը կը թարգմանենք ամբողջ:

ԱՌՈՐԵՆԻ ԳՈՐԻԹԵՆԻ

Պատմութիւն Առաքելի Գալիթիեցւոյ ոսկի դիպուածոց Հայաստանեայց եւ գաւառին Ալաշի քաղաքի եւ մասին Գողթնի գաւառի սկսեալ ի Ռոմի թուականէն Հայոց մինչ ի Ռեթիթի. բոս ձեւաւ նազիր օրինակին արտաքերլոյ ծախիք եւ հակադրութեամբ հեղինակին, Տպեալ հրամանաւ սինդի Ե. Էլիմանի ի Վաղարշապատ՝ ի տպարանի սրբոյ կաթողիկէ Էլիմանի, 1884—ՌԵԼԻ. 80, 524 երես:

Առաքելի Գալիթիեցւոյ Պատմութիւնն՝ որ ժեշ գարուն կ'ապրէր, հայերէն հաղաւթաւ գրոյ կարգէն է, որովհետեւ թէ եւ Ամուրեւաւ տպուած էր, ամբողջ տպագրեալ օրինակը Արեւելքի ուղարկուեցան եւ հոն իբրեւ շատ կարգացումը գիրք մաշեցաւ եւ կամայ կամայ անհետացաւ: Հ. Բեդեքեման Արեւելք լուսն ուղեւորութենէն յետոյ նոյրը չէր տեսած երբեք, եւ հաջիկ Զուլայի մէջ բախտ ունեցաւ օրինակ մը գտնելու: Գրքին պետական մատենադարանին համար՝ Այն պատմաւաւ ժամանակաշարմար եւ օգտակար գրք մը գործեց Էլիմանի սինդն սոյն հաղաւթաւ գործին նոր տպագրութիւնն ընելով, եւ այն՝ Ա. Տպագրութենէն լուսագոյն կանխակաւ:

Գործոյն հեղինակն՝ Առաքել Գալիթիեցի, ինչպէս մականունն յայտնի է՝ Գալիթիեցի էր, Մահուան տարին՝ լիմանի գերեզմանատան մէջ իւր գերեզմանադարանի վրայ գրուած է, այն է՝ Ռեթիթի (1669): Որովհետեւ հեղինակն իւր գործոյն վերջը վրեժ՝ թէ նոյր «յաւառ ծերութեան ժամանակ» սկսած է, կրնանք թաք գարու վերջին տարիներէն մէկն իւր ծննդեան տարին համարիլ:

Ինչպէս հայ հեղինակաց շատերն՝ նոյնպէս Առաքել եկեղեցական է: Իւր սեպհական վկայութեան համեմատ՝ Էլիմանի մեծցած ու կրթուած է, եւ ի մասնաւոր քաղաքացւոյ Ա. Կաթողիկոս (1632—1655) իւր ուսուցիչն կ'անուանէ: Ասոր թեւադրութեամբ Առաքել, ինչպէս ինքնին կը պատմէ, (Գլ. 46, էջ 515) 1651ին իւր պատմութիւնը գրել սկսած է: Ասոր վրայ աշխատած է չորս տարի, այն է՝ մինչեւ փիլիպոսի մահը (1655), եւ անկէ ետեւ երեք տարի մէկ ի Ռոմ եւ գործը: Յակոբ Գ. Գալիթիեցի յաւառքին հրամանաւ դարձեալ սկսած է շարունակել եւ մինչեւ 1662 Մատուած: Այն ժամանակ Էլիմանի սինդի տպարանն Ամուրեւաւ էր, ուր գործն Ոսկան եպիսկոպոսին խնամով տպագրուեցաւ, (80, 650 երես), բայց բաւական կամայական եւ թեքի եղանակաւ: Հեղինակն

¹ Petermann, Reisen im Orient, Լայպցի 1860—1881, 80, Հտր. Ա. էջ 223, Հմմ. Կառ. Neumann, Arn. Lit. էջ 249 ծան. 1: Եւ ալ իմ օրինակ հայ եկեղեցականի մը լայն պարտական եմ, որ նոյնի Արեւելք ինքն զինք բաւական բարեք գտնի:

խը տպագրութիւնն՝ որ 1669 թին՝ ի լոյս ընծայեցաւ, շիկցաւ տեսնել. քիչ մը յառաջ վաճառած էր։ Առաջել իւր գործէն Տինգ օրինակ ընդօրինակել տուած էր։ Երկուքն էլ խոստան զբառաւն են, մին գրեւա ի Թ. Ոճժ-Բ (1663) Ամսնա տարէ, միւսն ի Թ. Ոճժ-Բ (1666) Աւետիգ երկցուէ։

Որովհետեւ Ոսկան առաւել Տրատարսիքն իւր խոտովանութեան Տամեմատ բնագիրն ՚բատ քերականական աղհետաւ, շատ սքաւգրած է, եւ շատ կամայականութիւններ ալ ներած է իրեն, անոր Տամար այս Բ. Տպագրութեան ժամանակ Ա. Տպագրութիւնը բոլորովին մէկդի թողուած է, եւ ընդամենն տպուած է 1663ի ձեռագրին վրայէն՝ Տամեմատութեամբ 1666ի ձեռագրին, այնպէս որ Տպագր. Տինայ Առաջելի բուն եւ ճշմարիտ օրինակն մեր առջեւն ունիք։

Մատթայի Լազարեան ճեմարանի Տպերեն գրող ցուցակին մէջ (Մոսկու, 1861) յէն 30 երգանմի ի մէջ տպագրուող Առաւել Պարսեթի, Էլիմարիսի Ռիդի, Ասիկայ անոր Տամար Երազան, որ 1662ի մէջ թուականն է, Հաւանական է որ անով Հաւանական եւ Տինգ Առաւելը օրինակներէն մին Այս երկնորոշութեամբ Մոսկուի օրինակն, որ Հաւանականութեամբ առաջին ընդօրինակութիւնն է եւ մէկ տարւոյ Հաւան է քան 1663ի ընդօրինակութիւնն, նոր տպագրութեան ժամանակ պէտք էր աշխատել ունենալ։

(Փր. Միւլլէրի տոն նմադրութիւնն որոշակ կ'երեւայ՝ իմ չունի, եւ Լազարեան ճեմարանի ինն ծուցակին մէջ եղածն տպագրական սխալ մը կրնայ նմադրել տալ։ Վասն զի նոր ծուցակին մէջ, որ տպուեցաւ 1888ին, զորագրաց կարգին մէջ ըկայ Առաջել Դավիթիցոյ Պատմութեան ծնագիրն, բայց կայ տպագրողը կարգը Պատմական բաժնին մէջ Թ. 788, Առաջել Դավիթիցի (2 օր.) — Վերջինիս ինքն օրինակներէն, զոր Առաջել ինքնին օրինակել տուած է, չորրորդ օրինակը (օրինակեալ 1665ին) կը գտնուի մեր Մատեւազարեանի ծնագրաց մէջ Թ. 83, որ մարտը բոլորգին է, եւ վերջէն ըստ ընտրելի նոյն Տամեմատուած որոշակ կ'երեւայ ինքնին յեղինակէն, եւ սքաւգրուած է։ Յիշատակարանն է՝ «Նորոյցն եւ ողորմութեամբ տնտն մերոյ Յիսուսի Բրիտտոսի, զգեալ եղև զերցս որ կոչի պատմագիրը, ի մեծ թվականին Տայոյ Ռժժժի ի մայրաքաղաքս Երևան, ի զունս սուրբ եկեղեցոյս որ անուանի կաթողիկէ, Տոգաբարձութեամբ ծախելն եւ արդեանքը Առաջել վարդապետի, որ է նոյն ինքն այս պատմագրին շնորհն եւ արարողն թարգմանելու Առաջել վարդապետն, որ վասն զօրինակն բազմապատկանելոյ, ետ քրել զայս զերցս, որ եւ այս չորրորդ զիրը է որ ինքնան Առաջել վարդապետի ծնագրագիր օրինակէն զաղայկաբեցաւ, որ յոյժ շանիւ եւ բազում Տոգաբարձութեամբ ծախել ինչս եւ ծնունդ զօրաց զգել այս, առաջին վասն օրինակին բազմապատկել, եւ Երկրորդ վասն առաջ յիշատակի։ Արդ, որը Տանդիպի սմա կաղալով կամ օրինակելով, կամ՝ զգտնով, սորի մտք յիշեցի ի Բրիտտոս զվերոյ յիշեալ Առաջել վարդապետն որ գտնապէս եւ պէտքս կերպիւ բազում աշխատանս կրեաց վասն պատմագրին եւ տակաւին նա ի նոյն աշխատանս կայ, վասն որոյ աղանջն յիշել ի Տէր զվերջ իւրացոյն, եւ զամենեւին որը ունին աշխատանս ի տոյ գործածութեանս։ Ըստ սոցնի խոսքի՝ յիշել ի Բրիտտոս զիս զվարձից քրիչ գաւտիս երեցս որ յամանալ Առաջել վարդապետին զորքն զգերցս վասն Տասարակաց օգտի։ Արդ որը յիշեց զմեզ ի Բրիտտոս եւ բաշխեց մեզ ատուած ողորմի եւ Բրիտտոս որդի եւ Տայր մեր որ յիշկնիս, միոյն Տաղարապետի անունովս ի Բրիտտոս ատուովս մերոյ օրնեւն յայտնեանս. Ամեն։ Հայր մեր որ յիշ։» ՆՄԲ.)

Առաջելի պատմութիւնը կը սկսի 1605էն եւ մինչեւ 1663 կը Տանի, ուստի գրեթէ 60 տարւած մինչդեռ կը բաւականաւ։ Կը նկարագրէ գիտական բարար այն Տարտատարութիւնն՝ զոր Հայք ժաւանակին պարսիկ թագաւորներէն (կրկին Արաս եւ կրկին Սէֆիւներէն) կրեցին, (սրանց մէջ Նշանուոր եւ Զուրադի) բնակչաց նստիկ վայելէն իսպահան տարաբնակ) ինչպէս նաեւ զայսի վարդիներուն կրած արկածները։ Բայց ունի նաեւ այլեւայլ տեղեկութիւններ, որոնք այս շրջանէն առդին կ'անցնին եւ ընդհանուր մտադրութեան արժանի են։ Այս կարգէն եւ Սարգսի Տայի-Սէֆիկ պատմութիւնը, (Գլ. 45, էջ 503—) Էնմպերիկ Հայոց վրայ տուած տեղեկութիւններ, (Գլ. 28, էջ 279—) ինչպէս նաեւ ժամանակին բնական երեւութից վրայ տեղեկութիւններ՝ որպիսի են Գաղիթի երկրաշարժն յամին 1641, ի 5 օրեայ. ուրբամբ օրը (Գլ. 35, էջ 372) եւ վանի երկրաշարժն յամին 1648, յ2 Ապր. շարամբ առաւտուած (Գլ. 37, էջ 378)։ Առաջել կը նկարագրէ նաեւ Վ. Պոլսոյ մեծ հրդեհն յամին 1660, ի 21 Յուլ. սքաւգրէ, այնպէս, այնպէս տեսի մը պատմութիւն Տամեմատ, որ է Մեղրիկ Ստեփանոս Վ. (Գլ. 40, էջ 432—)։ Հետաքրքրական են իւր տեղեկութիւններն նկատմամբ գրական ճգնացի ի Հայոց ժողովուրդ զարթնելու ի ձեռն Բարսեղ եւ Արդալ վանքին ի Բաշէ (Գլ. 29, էջ 300—)։ Բարսեղ Տինգարեան զարդնի՝ զոր Առաջել մինչեւ հաշվաւոր Գր. Տամէնացին (1340—1401) կը Տանէ, աշակերտներէն է նաեւ Ստեփանոս Լէհայի ի Էնմպերիկ, (էջ 311) որուն գրութիւնները կը յիշատակէ Առաջել։

Գրքին ինչ ինչ Տատմաներն կ'երեւայ թէ լոյլ բանաբարութիւնն են, զորոնք Տաղարած կը Տեղեկանի արգել զի յիւրոց անտի ճառէ անոնց վրայ, բայց արգելուեաց իւր Տինգարեանի ծերութեան պատճառաւ, որուն վրայ իւր քրոյ մէջ շատ տեղ կը արանջէ զառնութեամբ։ Այս կարգի են այն տեղերն, որ կը խօսի Օսմանեան Սուլթանաց եւ Պարսից թագաւորաց վրայ (Գլ. 41, 42, էջ 346—) Հայ եկեղեցւոյ ի Սիւ եւ յԷջմիածին շատող կաթողիկոսաց վրայ (Գլ. 31, 32, էջ 333—)։ Առաջել իւր վարդապետին ու Մեկենասին՝ Փիլիպպոս կաթողիկոսին առանձին Տատմած մը կը նուիրէ իւր քրոյ մէջ (Գլ. 25, էջ 241)։ Իւր քրոց աննշանակ մարդ չէն կաղմը նաեւ այն տեղեկութիւնը՝ զոր կու տայ նոյն ժամանակի քրիստոնէս մարտիրոսաց վրայ, ինչպէս են՝ բնակաւայեւ երկրորդին գրուած տեղեկութիւնը այլեւայլ ազգային նշանաբան վրայ, որպիսի Մ. Վ. Հովհաննիսայ ոսկերաց (Գլ. 16, էջ 134—) եւ Ս. Լուսաւորայ մը բաղին եւ անոր Տեւ կապակցեալ սուրբ մեռանի մատին գրածներն (Գլ. 17, էջ 149, Գլ. 30, էջ 319) եւ այլն։ Այն նշանաւոր գլուխն՝ որ կը փնտռուէր պատմութեան կամ յիշատակարար մը մէջ Գլ. 43ն եւ (էջ 452—) որ կը խօսի Էլիմարի վրայ։ Այս գլուխն Տանգարեմ միւսնութեամբ եւ ներածութեամբ Տատարական է Փրոֆ. Պապանեան 1873ին այս տիպարիւ։

1 Տեմ. Petermann, Reisen im Orient, p. 221—

2 Տեմ. Սիւր. Ա. 219—

названия и свойства по понятіямъ армянъ бѣ XVIII
вѣк. В St. Pétersbourg, 8° XXXIX. 92 S.

Աւստրիական թարգմանութիւնն աւ-
ելիքն է Պրոսէէ իրեն հաստատական գրքին մէջ,
այն է Collection d'historiens arméniens, St. Pé-
tersbourg. 1874—1876, 8°, 2 հոր:

ՓՐ. ՄԻՐԱԼԼԻՐ

ԲԱՆԱՍՏԵՂԺԱԿԱՆ

ՃՈՒԹՈՑ

Գիշերն սլրացաւ: Այգն ոսկի մատամբ
Մոսկեզօծէ լնո եւ զօղաշու ամպ:

Նրկիր կը զարթնու, եւ երկինք վերէն
Պարզէ լրլրձազոյն իւր պատկերն արդէն:

Ի՞նչ անմեղ ծիծաղ արդ կը ծիծաղին
Մարգեր, դաւարիք, լուրջ ափունք խաղին:

Ի՞նչ անոյշ շլնէ՛ք քաղցրասիւք սողիւն:
Սօսեաց Խոտախիտ կամարաց ներքեւ:

Ի՞նչ չի գգար սիրտ երբ նայի երկնասարդ,
Եւ զուարթագին ծծէ զօղ թնթն:

Զօղ մը մանրացօղ, որ նրստեր է հեզ,
Նըշուլ արծակէ արեգական պէս:

Ի՞նչ հեռու գեղգեղանք ի թաւառտ պրակին,
Ալեկէտ 'տղ ապեր թըռչին միղմագին.

Ժառաց տերեւներն դաւար խարշափեն,
Վըտակք կարկաճեն ի դարատափէն: —

Դու, որ ապարիպ լըրանց մերկ կատար
Յոսկի համակեա, Արարիչդ արդար,

Որ 'տփոսաց, մարգաց, դաշտաց կու տաս
գեղ,

Զքեզ արարածք օրհնեն քո շըքեղ:

Այալս ապն այն, Բն երբ շնչեց հրաման,
Ժնանել Ողնչին ըզննութիւն համայն,

Խորք յանկարծ վըճին ստտոկապէս ցեղան,
Ոտեաւ վեր Արեւն, եւ աստեղք ելան,

Նոյնն ահա սուրայ յոսկեղէն յիւր կառս:
Բընութիւնն խալտայ . . թըռչունք տան

Բեզ փառս:

Իցի՛ւ, Տէր, մոգեալ շըքաղ իւր գեղէն
Մարդիկ Ամամհիղ փառս միշտ գեղգեղեն:

Յ. Յ.

ՄԲՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՅՆՏԵՍԱԿԱՆ

ՍՈՎՈՐԳԱՆ ԴՓՈՒՅԹՈՒՆՆԵՐ ՆՄԻՔԱԿԱՆ ԳՈՐԾՆԵՐ

Սովորական կենաց մէջ մարդուն բազմաթիւ
գոթախառնութիւններ կրնան հանդիպիլ, որոնք մէջ
մարդ շատ անգամ չի գիտեր ընկերել: Աստղիտի
գոթախառնութեանց դարմանը բժիշկներէ պէտք է
խնդրել. բայց մինչեւ որ բժիշկը գայ եւ կամ բժիշկ
չգտուելու ըլլա՛յ պէտք է անմիջական դարմաններ
ի գործ դնել, որոնցմէ կը կարելի շատ անգամ
արկածելոյն կենալը:

Եթէ հարկ կ'ըլլայ օրն-շէտէ մը տեղափոխել,
պէտք է անմիջապէս յարմար խառնի մեղաւորատուն,
որուն վրայ արկածեալը կը դրուի դուրեւ քէշ մը
բարձր գրիքէ: Եթէ անգղայայտած է, երեւոյ ջուրս
չուր օրակելու է եւ ստտոկահատ գեղ մը քէթին
բանելու է, ինչպէս զօրաւոր քացախ, կողմնեան
չուր, (eau de Cologne) ունու շաքի ոգի (esprit
de sel ammoniac) կամ բարբրեալ փետուր մը,
եւ դիւոյն ջուրս չուր օրակելու է: Եթէ գլուխն
վերաւորած կամ շատ տաք է:

Վէտի պէտք է նախ բարբրալին մաքուր ջուր
լուալ եւ վերաբերանք մաքրել, այնուհետեւ մօր-
թին կամ մարմնոյն պատառնել մասն իւր անը-
բերել եւ կապել որ նոյն տեղը մնայ: Պէտք է ստեղծ
թընած պալ լաթէ վրան պատառնելով, զովաւոյնիչ
թմակէք եւ թեթեւ մտնել անոյլով բարբրան
եւ թարախի առջեւ տանուլ: Թեթեւ վերքերն
անմիջապէս լուալն ետեւ պէտք է վերայ սպեղանի
վրան դնել եւ կապել, եւ նոյն մասն հանդարտ
պահել, որպէս զի մարմը դիւրաւ միանայ:

Եթէ մէկուն ախլը խորքած է կամ խաւ-
տած, պէտք է վերաւորն այնպիսի դիւր մէջ պատ-
կեցնել՝ որ ամէնէն նուազ ջուր զգայ, եւ եթէ
զգեստի մէկմասն գիւրաւ չկարենայ հասնիլ, պէտք
է կորել մէկդի տանուլ: Այնուհետեւ խախտած
ոսկրն ամենացի զգուշութեամբ եւ կամայ ձգտելով
կամ ճնշելով իւր տեղը բերելու է եւ խախտած
մասին վրայ ըստ պարագայից նեղ փայտ մը, կամ
ծիւղ կամ հաստատուն խաւաքտոր եւ այլն կապել-
ու է, որպէս զի ոսկրն իւր տեղը կենայ, մինչեւ որ
սսկր կապող մը գայ: Ցաքութիւնն աւ ջուր մեղմա-
ցնելու համար նոյն տեղն թընած պալ լաթ եւ
եթէ կարելի է ստալոյ դնելու է: Արեւան զօրաւոր
հոտմը դարբերելու համար պէտք է լուցիկ (հաւ)
կամ կրկնեալ ծծուռ թուղթ, կամ քայտախառն
շույ մէջ թափ խաւ լաթ դնել, եւ ամուր կապել:
Եթէ արիւնը վերին մէջ թանձրացած է, պէտք չէ
հեռացրնելու շունալ: Կտրած կամ խախտած մասն
եթէ թեւն է՝ պէտք է նաեւ ծախել գրիք լա-
թով մը վզին կախել բռնել, Բայց այս միջոցներն
անօգուտ են, եթէ երբ մը քրտած է եւ արիւնն
ստտոկութեամբ կը հստ. այս դեպքին մէջ պէտք
է ամուր կտաւով վերայ վերի կողմանէ երակները
պինդ կապել եւ ըստ կարելոյն պնդել՝ որ արիւն